

СЕКЦІЯ 5

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 343.37

Августин Р.Р.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та публічного управління
Тернопільського національного економічного університету*

ІДЕНТИФІКАЦІЯ СТРУКТУРИ ТА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАПОБІГАННЯ ТІНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

IDENTIFICATION OF THE STRUCTURE AND FORMATION OF THE STATE POLICY TO PREVENT SHADOWING OF THE REGIONAL ECONOMY

АНОТАЦІЯ

У статті виділено низку конкретних негативних наслідків впливу тіншової економіки на розвиток усіх сторін суспільного життя держави. Визначено, що залежно від виду економічної діяльності окреслюється і структура тіншової економіки регіонів. Економіко-математичними методами виявлено взаємозв'язок між показниками рівня тінізації та ВРП на одну особу в регіонах України. Проведено розрахунок індексу тінізації економіки регіонів України за рівнем економічної злочинності індикативним методом за 2009–2013 рр. Складено карту тіншового сектора економіки регіонів України відповідно до ризику активізації суб'єктів господарювання та суми сформованого ризикового кредиту. Комплексно охарактеризовано систему запобігання та протидії тінізації економіки Міністерства доходів і зборів України до 2015 р.

Ключові слова: тінізація, детинізація, економіка, регіон, держава, політика.

АННОТАЦИЯ

В статье выделен ряд конкретных негативных последствий влияния теневой экономики на развитие всех сторон общественной жизни государства. Определено, что в зависимости от вида экономической деятельности определяется и структура теневой экономики регионов. Экономико-математическими методами выявлена взаимосвязь между показателями уровня тенезации и ВРП на душу населения в регионах Украины. Проведен расчет индекса тенезации экономики регионов Украины по уровню экономической преступности индикативным методом за 2009–2013 гг. Составлена карта теневое сектора экономики регионов Украины в соответствии с риском активизации субъектов хозяйствования и суммой сформированного рискованного кредита. Комплексно охарактеризована система предотвращения и противодействия тенезации экономики Министерства доходов и сборов Украины до 2015 г.

Ключевые слова: тенезация, детенезация, экономика, регион, государство, политика.

ANNOTATION

Highlighted a number of specific negative consequences of influence of shadow economy on the development of all aspects of public life. Determined that depending on the type of economic activity is determined and the structure of the shadow economy in the regions. Identified economic and mathematical methods the relationship between indicators of the level of shadow and GRP per capita in regions of Ukraine. The calculation of the index of shadow economy of Ukrainian regions by the level of economic crime indicative method for 2009–2013 a map of shadow sector of economy of regions of Ukraine according to the risk of activation of the entities formed and the amount of risk of the loan. Characterized by a comprehensive system of prevention and counterac-

tion of shadow economy of the Ministry of revenue and duties of Ukraine up to 2015.

Keywords: shadowing, unshadowing, economy, region, state, politics.

Постановка проблеми. Очевидно, що виникнення і функціонування тіншової економіки в Україні, як і в інших державах, обумовлене низкою політичних, економічних і соціальних причин, які витікають з неналежного методологічного, законодавчого та нормативного забезпечення економічної трансформації суспільства, що створило сприятливі умови для отримання окремими групами населення надприбутків, завдання значних економічних збитків державі, призвело до послаблення державних функцій контролю та регулювання у багатьох галузях фінансово-господарської діяльності.

Якщо розглянути цю проблему ширше, то можна виділити низку конкретних негативних наслідків впливу тіншової економіки на розвиток усіх сторін суспільного життя держави, зокрема: непрозорий і несправедливий розподіл національного доходу; криміналізація суспільства, правовий нігілізм та недовіра до органів державної влади; дискримінація суб'єктів господарської діяльності; зниження інвестиційної активності; скорочення податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів; нелегальний експорт капіталів і зменшення обсягів інвестицій в економіку, залежність від закордонних позик; втрата промислового й інтелектуального потенціалу нації; відтік інтелектуального капіталу за кордон та ін. Таким чином, актуально провести ідентифікацію структури та формування державної політики запобігання тінізації регіональної економіки, що дозволить виявити причини виникнення і функціонування тіншової економіки в Україні та дійти висновку про раціональність реалізації окремих заходів їх запобігання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження процесів державної політики детінізації економічних відносин знайшли достатньо широке висвітлення у працях З. Варналія, Т. Васильціва, В. Дубровського, Я. Жаліла, О. Іванова, І. Олієвської, А. Мокія, Т. Тищук, М. Флейчук, Ю. Харазішвілі та ін. Проте для розробки та реалізації стратегічних програм детінізації економічних відносин необхідно дослідити причини низької ефективності державної політики регулювання, враховуючи особливості розвитку регіональної економіки країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Твердження науковців, що в умовах України тіньова економіка є потужним і майже не єдино можливим двигуном розвитку регіонів, потребує пояснень та доведень про хибність таких припущень. Необхідно виявити чинники, які ускладнюють процеси відтворення легального ВРП, знижують ефективність виробничого, фінансово-кредитного та соціального забезпечення розвитку продуктивних сил на регіональному рівні. Зокрема, вважаємо за доцільне провести розрахунок індексу тінізації економіки регіонів України за рівнем економічної злочинності. Важливо визначити комплексні характеристики запобігання та протидії тінізації економіки Міністерства доходів і зборів України.

Мета статті полягає в обґрунтуванні системно-структурних зрушень та інституційних характеристик формування державної політики запобігання тінізації регіональної економіки. Досягнення поставленої мети обумовило постановку таких завдань: виявити економіко-математичними методами взаємозв'язок між показником рівня тінізації та ВРП на одну особу в регіонах України; провести оцінку тінізації економіки регіонів України за рівнем економічної злочинності; побудувати комплексну систему запобігання та протидії тінізації економіки згідно прогнозних очікувань Міністерства доходів і зборів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зрозуміло, що залежно від виду економічної діяльності окреслюється і структура тіньової економіки регіонів. Такі її типи, як кримінальна діяльність, економічна злочинність, корупція, властиві для «анклавів» української економіки, де спостерігається відносно активна економічна діяльність навіть у період економічної кризи. У регіонах-аутсайдерах (Тернопільська, Хмельницька, Херсонська області) показники тіньової активності порівняно нижчі та знаходяться в межах «природного рівня» тіньового сектора (13–15%), що знову ж пояснюється тотожністю темпів поширення тіньової діяльності. При цьому наголосимо, що наші дослідження показують відсутність зв'язку між тінізацією економіки регіону та рівнем ВРП на одну особу. Як підтвердження наведемо дослідження інструментарієм Scatterplot (програмний пакет Statistica 7.0) для досліджен-

ня взаємозв'язку між вказаними показниками в Україні на початок 2014 р. (рис. 1).

Аналогічне підтверджується й результатами нелінійного моделювання за допомогою програмного забезпечення Curvexpert 7.0, на основі яких можемо підтвердити висновок про відсутність такого зв'язку. Про це насамперед вказують коефіцієнт кореляції, який становить всього 0,48, та інші показники статистичної значущості (рис. 2).

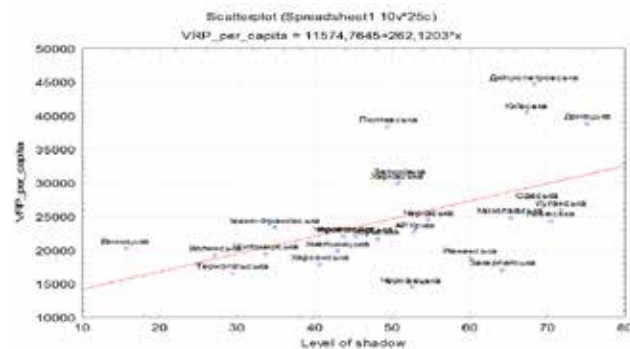

Рис. 1. Взаємозв'язок між показником рівня тінізації та ВРП на одну особу в регіонах України на початок 2014 р. (інструментарій Scatterplot)

Джерело: розраховано на основі [4]

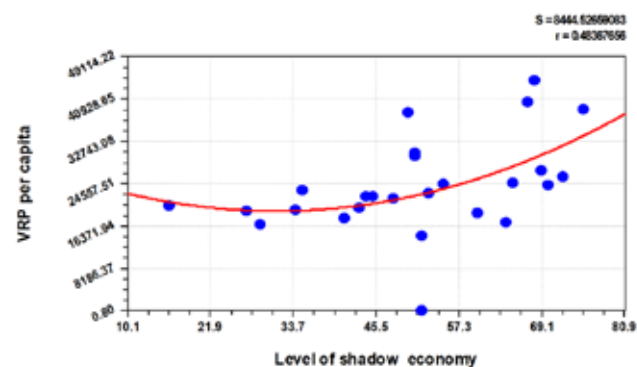

Рис. 2. Взаємозв'язок між показником рівня тінізації та ВРП на одну особу в регіонах України на початок 2014 р. (інструментарій Curvexpert)

Джерело: розраховано на основі [4]

Тобто у нашій роботі ми заперечуємо думку окремих фахівців, які стверджують, що в умовах України тіньова економіка є потужним і майже не єдино можливим двигуном розвитку регіонів.

На основі оцінки рівня економічної злочинності виявимо чинники тінізації економіки регіону за ситуаційним підходом. Це дозволить визначити характеристики неправомірного розвитку економіки на стадії виробництва, розподілу, обміну й споживання нелегального ВРП. Так, у 2011 р. за рівнем економічної злочинності рівень тінізації економіки характеризувався помітною асиметрією в розрізі різних регіонів та формуванням блукаючого атрактора II типу: найвищий рівень на відміну від ситуації 2013–2014 рр. був характерний для Тернопільської (87,9%), Чернівецької (86,7%) областей, що було вищим мінімального значення у два рази.

Таблиця 1
 Розрахунок індексу тінізації економіки регіонів України за рівнем економічної злочинності індикативним методом за 2009–2013 рр.

Регіони/роки	Частка економічних злочинів в структурі загальної кількості зареєстрованих злочинів, %					Індекс тінізації економіки за рівнем економічної злочинності в регіоні					Відхилення, «+», «-»				
	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013	2010/2009	2010/2011	2011/2012	2012/2013	
АР Крим	7,51	7,29	6,3	4,28	4,41	33,39	31,45	20,66	1,19	14,08	-1,94	-10,78	-19,47	12,89	
Вінницька	12,0	14,55	13,6	9,93	7,2	58,33	65,63	63,09	57,41	47,38	7,3	-2,54	-5,68	-10,03	
Волинська	11,34	8,64	7,18	7,88	8,32	55,9	42,16	30,34	46,32	54,44	-13,74	-11,82	15,97	8,12	
Дніпропетровська	14,28	11,32	9,24	6,89	6,05	64,99	55,81	45,9	38,56	37,32	-9,18	-9,91	-7,34	-1,24	
Донецька	6,68	5,55	5,58	4,23	4,55	25,2	9,86	10,4	0,11	16,77	-15,34	0,54	-10,29	16,66	
Житомирська	11,8	13,23	10,4	10,15	9,29	57,61	62,21	51,98	58,35	59,19	4,6	-10,23	6,36	0,84	
Закарпатська	16,22	15,53	11,6	11,75	10,36	69,18	67,79	56,85	64	63,4	-1,38	-10,94	7,15	-0,59	
Запорізька	7,37	7,48	6,71	5,68	5,21	32,18	33,11	25,43	25,52	27,31	0,93	-7,68	0,09	1,78	
Івано-Франківська	14,1	12,43	13	13,23	12,76	64,54	59,76	61,65	68,02	70,29	-4,78	1,89	6,37	2,27	
Київська	7,51	8,26	6,79	4,87	5,8	33,42	39,44	26,36	13,22	34,67	6,02	-13,09	-13,13	21,44	
Кіровоградська	11,61	7,09	4,88	4,53	3,79	56,92	29,46	5,21	6,72	6,31	-27,46	-29,46	6,72	-6,72	
Луганська	12,09	12,81	11,8	10,15	9,61	58,66	60,96	57,7	58,34	60,55	2,3	-3,26	0,64	2,22	
Львівська	15,43	15,76	14,2	9,56	10,42	67,6	68,28	64,79	55,77	63,62	0,68	-3,49	-9,02	7,86	
Миколаївська	13,15	15,36	8,71	8,93	7,86	61,98	67,45	42,59	52,63	51,79	5,48	-24,86	10,04	-0,84	
Одеська	15,5	14,65	14,2	9,65	8,76	67,75	65,88	64,82	56,18	56,71	-1,87	-1,06	-8,64	0,54	
Полтавська	10,5	8	5,27	4,85	5,77	52,37	37,48	5,15	12,83	34,37	-14,9	-32,32	7,68	21,54	
Рівненська	9,59	9,88	8,42	8,87	9,32	47,86	49,4	40,59	52,3	59,36	1,54	-8,81	11,71	7,05	
Сумська	9,89	9,92	6,8	6,31	5,14	49,45	49,61	26,49	32,98	26,3	0,16	-23,12	6,49	-6,69	
Тернопільська	16,01	16,1	14,4	14,37	16,55	68,77	68,95	65,3	70,56	77,1	0,18	-3,65	5,25	6,54	
Харківська	9,44	8,5	7,34	5,62	3,96	47,03	41,16	31,89	24,77	4,19	-5,86	-9,28	-7,11	-20,59	
Херсонська	10,23	10,29	8,4	7,06	6,98	51,13	51,39	40,47	40,08	45,72	0,27	-10,92	-0,39	5,64	
Хмельницька	9,14	9,88	7,06	7,37	6,52	45,28	49,41	29,14	42,59	41,86	4,13	-20,27	13,45	-0,73	
Черкаська	10,59	10,04	8,1	8,22	6,53	52,79	50,19	38,3	48,57	41,95	-2,6	-11,89	10,26	-6,62	
Чернігівська	13,54	10,19	6,98	8,17	10,17	63,06	50,94	28,38	48,2	62,74	-12,13	-22,55	19,81	14,54	
Чернівецька	13,97	13,76	10,3	11,15	15,07	64,21	63,65	51,52	62,07	74,86	-0,55	-12,14	10,56	12,79	
м. Київ	8,32	8,29	6,47	5,12	5,28	39,93	39,71	22,67	17,43	28,22	-0,22	-17,04	-5,24	10,79	
м. Севастополь	8,13	6,9	6,98	5,87	5,2	38,5	27,52	28,38	27,88	27,14	-10,98	0,85	-0,5	-0,74	
Всього	11,01	10,4	8,67	7,1	6,76	54,58	51,91	42,3	40,4	43,96	-2,67	-9,6	-1,91	3,56	

Джерело: складено на основі [6]

Внаслідок зростання кількості випадків корупції, ухилення від сплати податків, хабарництва, зловживання службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень ускладнюються процеси відтворення легального ВРП, знижується ефективність виробничого, фінансово-кредитного та соціального забезпечення розвитку продуктивних сил (табл. 1) [6].

Загалом, якщо повернутися до показників економічної злочинності в регіонах України, зазначимо, що починаючи з 2009 р. по теперішній час простежується тенденція до зниження виявлених фактів злочинів економічного спрямування: у 2009 р. виявлені злочини цього типу склали 42,8 тис. од., у 2010 р. – 38,6 тис., 2011 р. – 36,6 тис., у 2012 р. – 34,6 тис., у 2013 р. – 34,0 тис., що на 1,3% менше порівняно з показником 2011 р. і на 20,4% менше, ніж у 2009 р. Проте причини такої, на перший погляд, позитивної тенденції, висловлено нами вище.

Розрахунок частки економічних злочинів у структурі загальної кількості всіх зареєстрованих злочинів по регіонах України засвідчує значну міжрегіональну диференціацію протягом 2009–2013 рр.: різниця у 5,0 рази в 2009 р. – від 6,7% у Донецькій області до 35,2% у Львівській області та 4,9 рази у 2013 р.: від 3,8% у Кіровоградській області до 16,6% у Тернопільській області.

Аналізуючи рівень тінізації економіки регіонів України за рівнем економічної злочинності, відзначимо, що у 2013 р. найвищий рівень тінізації

економіки спостерігався у Львівській області – 81,5%, Чернівецькій – 74,9% та Тернопільській – 77,1%, а найменший рівень – у Кіровоградській області, яка має, відповідно, найменше значення питомої ваги економічних злочинів в структурі загальної кількості зареєстрованих злочинів регіону, що нижче максимального значення у 81,5 рази. В цілому індекс тінізації економіки регіонів за рівнем економічної злочинності був найвищим у 2010 р. – 49,6%, у 2013 р. становив 42,7%, що на 4,5% більше у порівнянні з попереднім 2012 р. [3].

Для дослідження причин тінізації економіки регіонів за рівнем економічної злочинності слід використати інструментарій економічного аналізу деталізації, який широко використовують при визначенні чинників і факторів та результатів злочинної діяльності в часовому та просторовому вимірах. За допомогою цього прийому у таблицях 2 і 3 розраховано чинники – стимулятори та дестимулятори, результати впливу яких можуть бути і взаємнопротилежними.

Аналізуючи офіційні статистичні джерела для оцінки чинників розвитку тінізації економіки регіонів України, спостерігаємо зростання окремих видів економічної злочинності, які все виразніше набувають міжрегіональної диференціації, так званого галузевого та територіального спрямування.

Слід зазначити, що декларативно детінізація економіки входила до стратегічних засад державної політики протягом усього періоду незалежності України. Хоча системну роботу з

Таблиця 2

Регресійні моделі визначення коефіцієнтів тінізації економіки окремих регіонів

Область	Регресійна модель	R ² – скоригований коефіцієнт детермінації	Коефіцієнт тінізації
Харківська	$Y = 7,16 + 0,08x_1 + 1,24x_3$	0,67	Y – у суспільному виробництві; x ₁ – у сільському господарстві; x ₂ – у промисловості; x ₃ – у будівництві; x ₄ – у транспорті та зв'язку
Донецька	$Y = -23,38 + 0,22x_1 + 1,03x_2 + 0,38x_3$	0,94	
Полтавська	$Y = 28,15 + 0,32x_2 + 0,13x_4$	0,74	

На адекватність моделей вказують отримані значення F-критеріїв $F(2,5)=5,82$, $F(3,4)=19,33$, $F(2,5)=7,4$ для моделей визначення коефіцієнтів тінізації Харківської, Донецької і Полтавської областей відповідно, які більші за табличні значення. Істотність впливу окремих факторів підтверджується значеннями критерію Стюдента.

Джерело: складено на основі [1]

Таблиця 3

Основні джерела неофіційних доходів населення окремих регіонів Західної України (% від кількості респондентів, зайнятих у неформальному секторі)

Вид діяльності	Область			В середньому по області
	Львівська	Тернопільська	Рівненська	
Заробітки за кордоном	16	13,4	12	13,8
Власний незареєстрований бізнес	21,1	16,7	18,9	18,9
Домашнє господарство	2,6	33,3	27,6	21,2
Надання послуг (репетиторство, ремонт, таксування, прибирання домівок, догляд за людьми похилого віку та дітьми, ін.)	15,8	10	12,1	12,6
Вулична торгівля	2,6	6,6	7,8	5,7
Заробітна плата «в конверті»	28,9	13,3	8,8	17,0
Інше	2	6,7	3,6	4,1

Джерело: складено на основі [1]

Рис. 3. Карта тіньового сектора економіки відповідно до ризику активізації суб'єктів господарювання (СГ) та суми сформованого ризикового кредиту

Джерело: складено на основі [5]

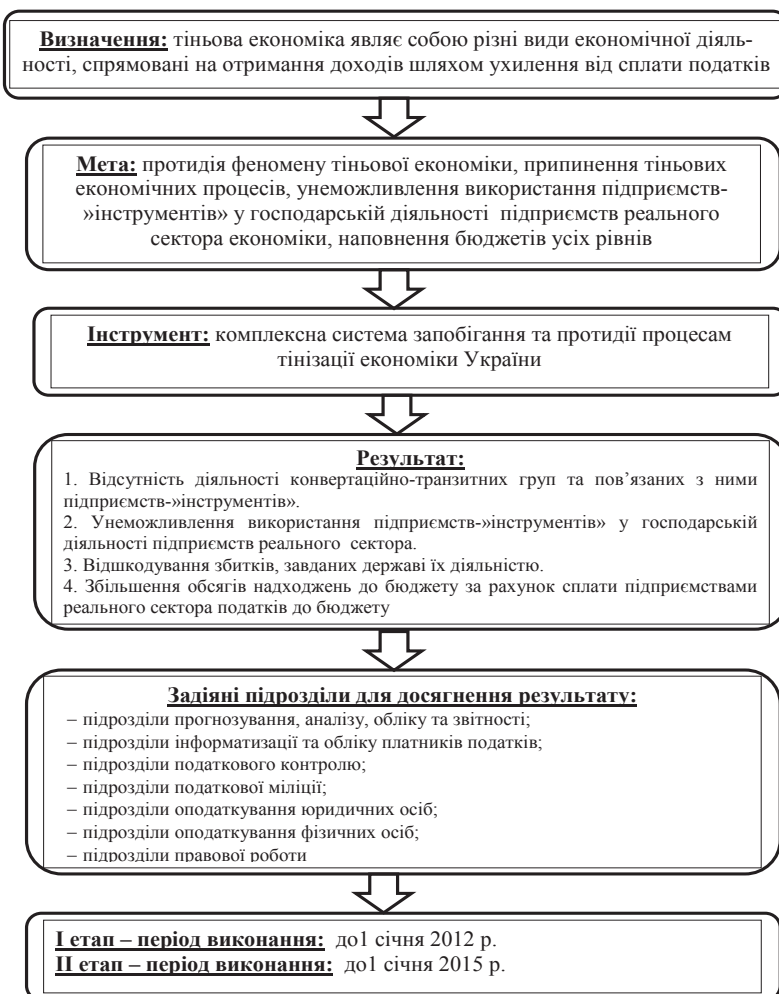

Рис. 4. Комплексна система запобігання та протидії тінізації економіки Міністерства доходів і зборів України до 2015 р.

Джерело: складено на основі [5]

протидії тіньовим проявам в економіці розпочато лише у 2001 р. з виданням указів Президента України від 20 березня 2001 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України», від 25 січня 2001 р. «Про заходи щодо детінізації економіки» та «Про заходи щодо детінізації економіки України на 2002–2004 роки» від 5 березня 2002 р. Подальшими документами були укази Президента «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» від 18 листопада 2005 р., «Про засади запобігання і протидії корупції» від 2011 р., Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми «Контрабанді – СТОП» на 2005–2006 роки» та ін. [2].

Заради справедливості зазначимо, що низка наведених заходів призвела до окремих позитивних результатів (зокрема відбулися: часткова лібералізація правового поля для підприємництва – було скорочено кількість та тривалість перевірок підприємств, певною мірою впорядковано процедуру реєстрації та ліцензування; зниження рівня бартерних операцій з 42,4% у 1997 р. до 2,3% у 2003 р. [4]; підвищення якості використання бюджетних коштів шляхом обмеження негрошових форм розрахунків з бюджетом та переходом на казначейську форму обслуговування операцій). Однак такий позитивний вплив характеризувався несистемністю та фрагментарністю, а також мінімальними наслідками для вітчизняної соціально-економічної системи. Аналізуючи стратегію Міністерства доходів і зборів (МДЗБУ) [5], бачимо (рис. 3 та 4), що існує певна окреслена комплексна система запобігання та протидії тінізації економіки, яка передбачає дорожню карту раннього виявлення та недопущення формування сумнівного податкового кредиту суб'єктами господарювання шляхом автоматизованого критеріально-фільтраційного відбору.

Метою її реалізації визнано – збільшення надходжень до державного та зведеного бюджетів. До основних завдань зараховано забезпечення збільшення збору платежів до бюджетів усіх рівнів шляхом руйнування схем мінімізації податкових зобов'язань, виявлення

і припинення протиправної діяльності суб'єктів господарювання та ліквідація схем ухилення від оподаткування підприємств-«вигодонабувачів». Основний очікуваний результат передбачає: виконання поставлених перед податковими органами завдань із забезпечення надходження платежів до бюджету, у тому числі за рахунок детінізації економіки, відпрацювання ризикових платників податків, які мінімізують сплату податків шляхом використання схем мінімізації, припинення діяльності конвертаційно-транзитних груп, збільшення податкової віддачі від підприємств реального сектора економіки.

Для уніфікації та налагодження ефективної діяльності робочих груп регіональних (районних) органів МДЗБУ з відпрацювання цієї категорії платників підготовлено пакет документів щодо організації роботи із суб'єктами господарювання (юридичними та фізичними особами) за п'ятьма окремими категоріями.

Переваги цього комплексу заходів, на думку розробників, полягають у запровадженні автоматизованого критеріально-фільтраційного відбору підприємств, що повністю виключає ручне втручання [5]. Проте, з нашої точки зору, запропонована на рис. 4 система містить виключно контролююче-каральні механізми протидії тінізації. Однак, як засвідчує позитивний світовий досвід протидії тіншовому сектору, вказані заходи неодмінно необхідно поєднувати із розвитком соціально-економічної, політичної системи та комплексом стимулюючих заходів. Про неефективність проведення реформ та політики детінізації вказували результати соціологічних опитувань ще у 2005 р. Хоча слід зазначити, що після Революції гідності 2014 р. рівень довіри до дій влади істотно зріс. Проте це швидше свідчить не про ефективність діяльності органів влади (занадто малий термін для оцінки реальних дій), а, очевидно, про великий кредит довіри на майбутнє.

Висновки. Формальне прийняття нормативно-розпорядчих документів та створення інституційної бази протидії тінізації більшою мірою виглядає як необхідність у процесі подальшої євроінтеграції, ніж реальна політична воля щодо подолання цього екстранегативного для національної безпеки (як було показано у попередніх підрозділах) явища.

Тому сьогодні слід говорити про нову стратегію детінізації економіки, яка повинна полягати у створенні сприятливих умов для легальної економічної діяльності на основі максимального врахування конструктивних інтересів суб'єктів господарювання, які зараз часто змушені працювати у тіншовій сфері. Поряд з витісненням кримінальних та інших незаконних сфер тіншового економічного обігу, що посилюється у ході проведення антитерористичної операції (а по суті, військових дій) на сході України, існує необхідність впровадження більш ефективних механізмів повернення до офіційного обігу коштів некримінального походження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мушинська Н.Ю. Регіональні особливості зниження рівня тінізації економіки: автореф. дис... к. е. н.: спец. 08.00.05 / Н.Ю. Мушинська – Харк. нац. акад. міськ. госпва. – Х., 2008. – 20 с.
2. Офіційна веб-сторінка Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon4.rada.gov.ua.
3. Офіційна веб-сторінка Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gp.gov.ua.
4. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
5. Офіційна сторінка Міністерства доходів і зборів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua>.
6. Різник Н.С. Ситуаційний підхід до оцінки рівня тіншової економіки регіонів держави / Н.С. Різник // Економічний форум. – 2013. – № 4. – С. 69–75.